

ЕКОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті проаналізовано категорію «екологічна інформація», етимологія терміну, підходи до його визначення, основні ознаки та особливості.

Авторкою визначені основні підходи до розуміння терміну «екологічна інформація» у законодавстві та науці, місце у сфері доступу до екологічної інформації.

Ключові слова: екологія, інформація, доступ до екологічної інформації, законодавство України, екологічна інформація.

A. H. Proskura

Экологическая информация: понятие и особенности

В статье проанализированы категории «экологическая информация», этимология понятия, подходы к его определению, основные признаки и особенности.

Автором определены основные подходы к пониманию термина «экологическая информация» в законодательстве и науке, место в сфере доступа к экологической информации.

Ключевые слова: экология, информация, доступ к экологической информации, законодательство Украины, экологическая информация.

G. Proskura

Ecological information: definitions and determinations

The paper analyzes the «environmental information» category, the etymology of the word, approaches to its definition, the main features and characteristics.

Author defines the main approaches to the understanding of the term «environmental information» in the law and science in sphere of access to environmental information.

Key words: ecology, information, access to environmental information, the Ukrainian legislation, the environmental information.

Постановка проблеми та її актуальність.

Однією з нагальних проблем є питання забезпечення права людини на інформацію, як основоположного конституційного права. Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Незважаючи на великий обсяг наукової літератури в даній сфері, залишаються відкритими актуальні питання забезпечення права людини на доступ до екологічної інформації.

Аналіз досліджень і публікацій. Правовими аспектами доступу до екологічної інформації займалися такі вчені, як: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, В. І. Гордєєв, І. І. Ка-

ракаш, Н. Р. Кобецька, В. В. Костицький, С. М. Кравченко, В. І. Кутузов, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, А. А. Попов, Е. В. Позняк, І. В. Сухан, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та інші.

Первинною проблемою є визначення терміну «екологічна інформація» та формування основних підходів до розуміння даної категорії. Актуальним є також встановлення ролі екологічної інформації та її ознак. Оскільки існує потреба детального вивчення, аналізу та дослідження правового базису з права людини на доступ до екологічної інформації, а саме правової природи даного права та законодавства у цій сфері, то пропонуємо дослідити у статті категорію «екологічна інформація».

Мета даної статті – проаналізувати категорії «екологічна інформація» в науці та законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. На національному рівні правовий режим екологічної інформації визначається Конституцією України, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», а також іншими законами та підзаконними актами.

На міжнародному рівні правовий режим екологічної інформації визначається, в першу чергу, Орхуською Конвенцією, Директивою 2003/4/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2003 р. «Про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄС» тощо. Норми, регулюючі питання доступу до інформації, знаходяться і у спеціалізованих директивах ЄС.

Одним із базових питань права доступу до екологічної інформації є питання термінології та змісту категорії «екологічна інформація».

Досліджуючи правовий режим екологічної інформації, перш за все необхідно відмітити, що існує колізія у правовому полі щодо визначання дефініції даної категорії. В чинному законодавстві України вживається декілька термінів для позначення даної категорії, саме в різних нормативно-правових актах містяться різні поняття, та оперують такими категоріями, як «екологічна інформація», «інформація про стан навколишнього природного середовища», «інформація про стан довкілля» тощо. Пропонуємо дослідити етимологію та значення даної категорії. Перш за все, розглянемо поняття інформації. Термін «інформація» має латинське походження «informatio», що означає «пояснення», спочатку використовувався лише до засобів зв'язку, а потім у більш широкому розумінні [1].

В англійській мові слово «information» (в написанні «informacioun») вперше з'явилося у 1387 р. Сучасного написання це слово набуло у XVI ст. У східнослов'янські мови слово «інформація» прийшло із Польщі у XVII ст. З середини XX століття «інформація» стала загально-

науковим поняттям, але досі у науковій сфері воно залишається вкрай дискусійним [2].

Інформація - абстрактне поняття, що має різні значення залежно від контексту: роз'яснення; виклад фактів, подій; витлумачення; представлення, поняття; ознайомлення, просвіта тощо [3].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» інформація визначається як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Отже, визначаємо, що інформація – це певні відомості, факти, дані, знання, досвід, що мають значення для суб'єктів передачі та отримання такої інформації, і можуть бути відтворені на матеріальних носіях. На наш погляд, важливою характеристикою є те, що інформація може сприйматися як на логічному, так і на інтуїтивному рівні. Наприклад, інформацію про певну екологічну небезпеку або загрозу людина може сприймати на рівні інстинктів, без наявності конкретних фактів. У такому випадку має значення той факт, що для отримання достовірної екологічної інформації не потрібно вказувати причину запиту такої інформації. В законодавстві та науковій літературі використовуються найчастіше терміни «екологічна інформація», «інформація про довкілля», «інформація про стан навколишнього природного середовища».

Конституція України у ст. 50 визначає, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Термін «інформація про стан довкілля» використаний також у Законі України «Про доступ до публічної інформації» (ч. 2 ст. 13). Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» використовує поняття «екологічна інформація», а Закон України «Про інформацію» у ст.ст. 10 та 13 оперує категорією «інформація про стан довкілля» (екологічна ін-

формація). Іншу термінологію використано у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», де у ст. 9 (п. е) визначається, що кожний громадянин України має право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом. Отже, існує проблема до визначення даної категорії та її змісту. В умовах розбіжності визначень, вміщених у законах України та Орхуській конвенції, існують рекомендації застосовувати визначення з Конвенції, адже положення міжнародних договорів, ратифікованих Україною, мають вищу юридичну силу порівняно із законами України, в разі наявності розбіжностей між їхніми нормами [4, с. 29].

В Орхуській Конвенції, а також в Директиві 2003/4/ЄС використовується термін «environmental information». Environmental перекладі означає «довкілля, навколишнє середовище, оточення, середовище».

На наш погляд, така множинність підходів до термінології повертає до дискусії про загальний об'єкт екологічного права. В науковій літературі зустрічаються ряд суміжних, але не тотожних понять загального об'єкта екологічного права: навколишнє середовище, навколишнє природне середовище, довкілля [5, с. 25].

Щодо поняття «довкілля», воно похідне від слова «довкола» і означає те, що навкруги, що оточує людину і відповідно може включати як об'єкти довколишнього природного, так і виробничого, побутового, антропогенного походження. Як тотожні поняття «довкілля» і «навколишнє природне середовище» можуть розглядатись у випадку, коли довкілля виступає як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів та ідентифікується з навколишнім природним середовищем (тобто саме в екологічних правовідносинах) [5, с. 27].

Проте, на сьогодні найчастіше використовується термін «екологічна інформація». Слово «екологія» походить від грецького «oikos» - «дім», «житло» і «logos» - «слово», «вчення», «наука». Існує багато визначень цієї науки.

Найбільш поширеним є таке: екологія – це фундаментальна синтетична біологічна наука про взаємозв'язок між живими організмами й середовищем існування [6]. Якщо розглядати екологію як науку, що вивчає взаємини живої і неживої природи [7], то, на наш погляд, можливо ототожнити поняття «екологічна інформація» з категорією «інформація про навколишнє природне середовище» або «інформація про довкілля».

Ймовірно, саме таким шляхом йде законодавець, визначаючи у Законі України «Про інформацію» дане поняття, як інформація про стан довкілля (екологічна інформація), а в Законі «Про охорону навколишнього природного середовища» - як інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація). Крім того, офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України використовує декілька понять, зокрема, зустрічається два види перекладу Директиви 2003/4/ЄС від 28 січня 2003 р.: «Про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄС» або «Про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄС» [8]. Отже, можна говорити про офіційне отожднення законодавцем даних категорій.

В. І. Кутузов, А. А. Попов висловили окрему думку, що існують кілька видів екологічної інформації, регулювання яких засновано на різних правових режимах [9, с. 30].

У ряді наукових праць, поряд з терміном «екологічна інформація», автори періодично використовують також термін «екологічно значима інформація», застосовуючи його в основному до конституційного права громадян на отримання достовірної інформації про стан навколишнього середовища [10, 14]. В. І. Кутузов, А. А. Попов зазначають, що наявність в терміні формулювання оціночного характеру не може сприятливим чином позначитися на правильному тлумаченні сутності явища [9, с. 22].

Проте, вважаємо, що значимим є використання єдиної термінології та єдиного підходу у визначенні понять. Зокрема, згідно огляду стану

гармонізації законодавства України з вимогами права ЄС та базовий план гармонізації законодавства України з правом ЄС (довкілля) визначення терміну «екологічна інформація» у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Законі України «Про інформацію» потребують узгодження між собою, оскільки відрізняються одне від одного [11].

На нашу думку, існує загальна тенденція до вживання терміну «екологічна інформація» як в юридичній так і в спеціальній науковій літературі. І тому, на наш погляд, доцільно було б внести зміни до законодавства України, а саме внесення єдиної категорії «екологічна інформація».

Наступним етапом є аналіз змісту категорії екологічна інформація. Екологічна інформація - явище багатостороннє і неоднозначне, процес його формування досить складний і визначається багатьма факторами. Тому його вивчення неминуче впирається в цілий ряд проблем [9, с. 20]. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про інформацію» інформація про довкілля визначається як інформація про стан довкілля (екологічна інформація) - відомості та/або дані про: стан складових довкілля та його компоненти, включаючи генетично модифіковані організми, та взаємодію між цими складовими; фактори, що впливають або можуть впливати на складові довкілля (речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні, угоди в галузі навколишнього природного середовища, політику, законодавство, плани і програми); стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля; інші відомості та/або дані. Аналогічне визначення містить ст. 25 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», при тому уточнюючи коло об'єктів. Відповідно до огляду стану гармонізації законодавства України з вимогами права ЄС та базовий план гармонізації законодавства України з правом ЄС (довкілля) визначення терміну «екологічна інформація» у законодавстві України потребує приведення у відповідність до

визначення, що міститься у Директиві 2003/4/ЄС та Орхуській конвенції [11].

Відповідно до Орхуської Конвенції екологічна інформація означає будь-яку інформацію в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про: стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими; фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище в підпункті а), і аналізі затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища; стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище в підпункті б).

На наш погляд, вищевказані визначення мають певні недоліки, що ускладнюють розуміння самої категорії «екологічна інформація». Акцентуючи увагу на переліку об'єктів та форми реалізації даної інформації, законодавець вказує, що це «будь-яка інформація», при цьому не вказуючи на основні ознаки такої інформації, її належності. Окремим залишається питання відкритості переліку об'єктів. У той же час, законодавець (Закон України «Про інформацію») зводить дане поняття до «відомості та/або дані» (це можуть бути навички, знання, досвід тощо), при тому наголошуючи на публічність такої інформації, як основної ознаки.

В науці також немає єдиного погляду на визначення поняття «екологічна інформація». Екологічна інформація – відкриті, повні та достовірні відомості про природні явища, події, предмети, процеси та осіб у сфері приналежності природних ресурсів, використання, забез-

печення екологічної безпеки, відтворення й охорони навколишнього природного середовища, які надаються своєчасно. Повна інформація означає, що відомості, які до неї входять, є вичерпними, у них повною мірою відображені всі факти. Достовірною є інформація, яка відповідає об'єктивно існуючому стану довкілля та здоров'я людей, а також іншим показникам [12].

В. І. Кутузов, А. А. Попов під цим терміном розуміють будь-яку інформацію про стан вод, повітря, ґрунту, фауни, флори, землі і природних зон і про діяльність або заходи, які несприятливо впливають або можуть надавати такий вплив на них, а також про діяльність або заходи, спрямовані на їх охорону [9, с. 22].

За визначенням В. В. Єлісеєва екологічну інформацію можна визначити як частину інформації про природу, яка стосується взаємодій біологічних об'єктів з факторами оточуючого середовища [13].

Найбільш загальне визначення дає О. Л. Дубовик, визначаючи екологічну інформацію як будь-яку інформацію, яка: а) відображає процеси, що відбуваються в сфері взаємодії природи і суспільства; б) необхідна для цілей охорони навколишнього середовища, тобто повинна бути використана при прийнятті екологічно значимих рішень у всіх сферах і видах діяльності [9, с. 22].

Ю. С. Шемшученко визначає, що екологічна інформація – будь-яка інформація про стан навколишнього природного середовища в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про події, явища, матеріали, факти, процеси і окремих осіб у сфері використання, відтворення та охорони природних ресурсів, природних компонентів та ландшафтів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки [14, с. 43].

Отже, спираючись на вищевказане, зазначаємо, що нема єдиного підходу до визначення категорії «екологічна інформація». І таким чином, можна констатувати факт відсутності єдиного методологічного підходу до нормативного визначення екологічної інформації [9, с. 29]. Тому, виділяємо три основні підходи до

такого визначення: інформація про стан довкілля, об'єкти; інформація про стан довкілля, та заходи охорони; інформація про стан довкілля, взаємодію між компонентами та можливі небезпеки.

Зауважимо, що в умовах активного антропогенного навантаження на довкілля, розвитку промисловості, актуального значення набуває просвітницька діяльність, природо-охоронні рухи та акції, тобто, освітні та пропагандистські заходи.

Тому, на наш погляд, екологічна інформація – це повні, достовірні, своєчасні та вичерпні дані, знання, навички або відомості про стан навколишнього природного середовища, його компоненти та взаємодію між ними, екологічні загрози та небезпеки, заходи та засоби охорони, а також освітні заходи та пропаганда природоохоронного руху, відкритий доступ до яких має на меті забезпечення основоположних конституційних прав та інтересів людини та збереження середовища її існування. В даному визначенні звертаємо увагу на основні характеристики та особливості екологічної інформації.

По-перше, можемо стверджувати, що дане право має міжнародний характер, що, загалом, характерно для всіх екологічних відносин. Екологічні проблеми, на якій би території вони не відбулися, дуже часто мають вагоме значення та вплив на територію сусідніх держав. Доступ до екологічної інформації на належному рівні в Україні має важливе значення як для українського суспільства, так і для міжнародної спільноти. Вважаємо, що звідси випливає наступна особливість: дане право має стосуватися кожного.

По-друге, повна інформація означає, що відомості, які до неї входять, є вичерпними, у них повною мірою відображені всі факти. А достовірною є інформація, яка відповідає об'єктивно існуючому стану довкілля та здоров'я людей, а також іншим показникам [15, с. 66].

По-третє, виділяємо дві складові права на доступ до екологічної інформації: інформаційну та екологічну, і регулюється в однаковій мірі як екологічним законодавством, так і інформаційним [16].

По-четверте, як зазначалося вище, ефективна реалізація права доступу до екологічної інформації є гарантією забезпечення інших екологічних прав людини.

По-п'яте, така інформації має бути відкритою та публічною, що, в першу чергу, гарантовано Конституцією України. Згідно ч. 2 ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом [16].

Шостою ознакою виділяємо своєчасність екологічної інформації. Така інформація має бути надана у найкоротші можливі терміни.

Сьоомою ознакою виділяємо участь громадськості у моніторингу.

Висновки. Виходячи з вищенаведеного, можемо говорити, що право на достовірну інформацію про стан довкілля є одним із основоположних конституційних прав людини, та його ефективна реалізація має вагоме значення для забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні.

Робимо висновок, що серед наукових визначень поняття «екологічна інформація» немає однозначної думки щодо складових, предмету та ознак даної категорії. Вважаємо, що доступ до екологічної інформації необхідно розглядати в контексті суспільної корисності, адже в першу чергу, доступ до екологічної інформації про довкілля має на меті забезпечення конституційних прав та екологічних інтересів громадян. Тому важливим є визначення екологічної інформації як повної, публічної, вичерпної, своєчасної та об'єктивної.

Література

1. *Сутність та поняття інформації і даних* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1137012247704/informatika/sutnist_ponyattya_informatsiyi_danih

2. *Інформація* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Латинська_мова

3. *Інформація* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформація>

4. *Скрильніков Д. В.* Доступ до публічної інформації в контексті інформації про стан дов-

кілля: посіб. / Д. В. Скрильніков, О. В. Кравченко, С. А. Алексеева. – Львів: ЕПЛ, 2012. – 38 с.

5. *Кобецька Н. Р.* Екологічне право України: навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.

6. *Микитюк О. М.* Основи екології / О. М. Микитюк, В. В. Грицайчук, О. З. Злотін, Т. Ю. Маркіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geoknigi.com/book_view.php?id=352

7. *Що вивчає екологія?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidpo.net/shhovivchae-ekologija.html>

8. *Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>

9. *Курузов В. И.* Доступ к экологической информации: правовые аспекты / В. И. Курузов, А. А. Попов. – Брянск, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifar.ru/library/book121.pdf>

10. *Руководство по применению Орхусской конвенции в России.* – М.: Всемирный фонд дикой природы (WWF), 2013. – 168 с.

11. *Огляд стану гармонізації законодавства України з вимогами права ЄС та базовий план гармонізації законодавства України з правом ЄС (довкілля)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/Table%20of%20Concordance%20Access%20to%20Information.pdf>

12. *Екологічне право: підруч.* / за ред. А. П. Гетьмана. – Х.: Право, 2013. – 432 с.

13. *Шурупова К. В.* Відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації / К. В. Шурупова // Ученые записки Таврийского национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юрид. науки. – 2013 – Т. 26 (65), № 1. – С. 119-128.

14. *Екологічне право України.* Академічний курс: підруч. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – 848 с.

15. *Екологічне право України: підруч.* / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х.: Право, 2009. – 328 с.

16. *Сухан І. С.* Адміністративно-правовий механізм забезпечення права громадян на вільний

доступ до інформації про стан довкілля: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Сухан Ірина Станіславівна; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. – Ужгород, 2016. – 13 с.

References

1. *Sutnist'* ta ponjattja informacii' i danyh [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://pidruchniki.com/1137012247704/informatika/sutnist_ponyattya_informatsiyi_danih

2. *Informacija* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Latyns'ka_mova

3. *Informacija* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/informacija>

4. *Skryl'nikov D. V.* Dostup do publichnoi' informacii' v konteksti informacii' pro stan dovkillja: posib. / D. V. Skryl'nikov, O. V. Kravchenko, Je. A. Aleksjejeva. – L'viv: EPL, 2012. – 38 s.

5. *Kobec'ka N. R.* Ekologichne pravo Ukrai'ny: navch. posib. / N. R. Kobec'ka. – K.: Jurinkom Inter, 2008. – 352 s.

6. *Mykytjuk O. M.* Osnovy ekologii' / O. M. Mykytjuk, V. V. Grycajchuk, O. Z. Zlotin, T. Ju. Markina [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://geoknigi.com/book_view.php?id=352

7. *Shho* vyvchaje ekologija? [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://vidpo.net/shho-vivchae-ekologija.html>

8. *Oficijnyj* sajt Ministerstva ekologii' ta pryrodnyh resursiv [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.menr.gov.ua>

9. *Kutuzov V. I.* Dostup k jekologicheskoi' informacii: pravovye aspekty / V. I. Kutuzov, A. A. Popov. – Brjansk, 2004 [Elektronnyj resurs].

– Rezhim dostupu: <http://www.ifap.ru/library/book121.pdf>

10. *Rukovodstvo* po primeneniju Orhusskoj konvencii v Rossii. – M.: Vsemirnyj fond dikoiy prirody (WWF), 2013. – 168 s.

11. *Ogljad* stanu garmonizacii' zakonodavstva Ukrai'ny z vymogamy prava JeS ta bazovyj plan garmonizacii' zakonodavstva Ukrai'ny z pravom JeS (dovkillja) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/Table%20of%20Con-cordance%20Access%20to%20Information.pdf>

12. *Ekologichne* pravo: pidruch. / za red. A. P. Get'mana. – H.: Pravo, 2013. – 432 s.

13. *Shurupova K. V.* Vidmova vid nadannja chy nesvojechasne nadannja ekologichnoi' informacii' / K. V. Shurupova // Uchenye zapysky Tavryjskogo nacyonal'nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Serija: Juryd. nauky. – 2013 – T. 26 (65), № 1. – S. 119-128.

14. *Ekologichne* pravo Ukrai'ny. Akademichnyj kurs: pidruch. / za zag. red. Ju. S. Shemshuchenka. — K.: TOV «Vydavnytstvo «Jurydychna dumka», 2005. – 848 s.

15. *Ekologichne* pravo Ukrai'ny: pidruch. / za red. A. P. Get'mana ta M. V. Shul'gy. – H.: Pravo, 2009. – 328 s.

16. *Suhan I. S.* Administratyvno-pravovyj mehanizm zabezpechennja prava gromadjan na vil'nyj dostup do informacii' pro stan dovkillja: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07 / Suhan Iryna Stanislavivna; Derzh. VNZ «Uzhgorod. nac. un-t» M-va osvity i nauky Ukrai'ny. – Uzhgorod, 2016. – 13 s.